

UDK 330.106

Izvorni znanstveni članak
Primljeno 28. svibnja 1988.**Dr. FRANCE ČERNE,**
Ekonomski fakultet Ljubljana**POKUŠAJ
SISTEMSKO-LOGIČNOG
TESTIRANJA
OPTIMALNOSTI
KOMBINACIJA
(ARTIKULACIJA)
RAZLIČITIH VLASNIČKIH
STRUKTURA**

U raspravama o društveno-ekonomskim problemima i promjenama ekonomskog i političkog sistema prisutna je tzv. eklektička »dijalektika« i pokušaj zamjene ekonomske nauke ekonomskom ideologijom i politikom. Suprotno tome u radu se zastupa jedan genetičko-evolucijski vs. teleološko utopijski pristup. Osnovne postavke genetičko-evolucijskog pristupa su da bez svojine kao pravne, ekonomske i socijalne kategorije nema ekonomije, da je razvijenost vlasničke strukture ovisna od razvijenosti i strukture objektivnih i subjektivnih snaga društvene proizvodnje, a da se legitimnost svojine određenog tipa potvrđuje kroz ekonomske i socijalne efekte koje ona reproducira.

U raspravama o društvenoekonomskim problemima i promjenama susrećemo se (također među nama — ekonomistima) sa dvije štetne metodološke greške: a) tzv. eklektičkom »dijalektikom« — htjeli bi imati ujedno (i zajedno) sve: i društveno i privatno vlasništvo, i najrazvijeniju tržišnu i plansku privredu, najrazvijeniji socijalizam te opet jedan kapitalizam (razvijeni kapital-odnos) itd.; po poznatoj poslovi: pojediti kolač tako da ga i ujedno sačuvamo, b) zamjenjivanjem ekonomske nauke s ekonomskom ideologijom i politikom (ili bar stavljanjem pred nauku), i to nerijetko u vide »false consciousness«. (Marx)

Pored toga, ili kao pandan ovoj primjedbi (naročito u diskusiji o ustavnim promjenama) pojavljuju se također među ekonomistima dva legitimna pristupa, i to sve na liniji progresivnog stava. Jedan je stav da ne treba ništa bitno mijenjati, jedino perfekcionirati ustavno normiranje društvenog vlasništva i otvoriti (proširiti), kao već postojeću ustavnu mogućnost, vrata drugim vidovima vlasništva, kao dopunskih vidova (jedna teza), ili čak samo kao podsistema društveno-vlasničkog sistema (druga teza). Ovaj pristup nazvao bih relativno konzervativni status quo stav. Drugi pristup polazi od stvarnog pluralizma vlasničke strukture, gdje postoji potpuna konkurencija i supstitucija među različitim vlasništvima, gdje ima mjesta za sva razvijena tržišta, koja provode efikasno alokaciju resursa i raspodjelu dohotka itd. Ovaj pristup bih nazvao naivno konkurentski, udžbenički stav, koji ne uvažava historijsko konkretne diverzifikacije i potrebne adaptacije određenih vlasničkih i tržišnih institucija određenim historijskim uvjetima i nekoj, ipak relativno datoj, skali preferenci historije i društva, kako ja to zovem.

2. Moj pristup nekako je modificiran, između oba ova; on nije aporičan, ex ante političko ideološki obojan. Moj stav je, dakle, polazno hipotetički — varijantan, s logično analitičkim valoriziranjem svih relevantnih implikacija, isto tako, i s obzirom na neku društvenu skalu vrednota, te okrenut prema empirijsko historijsko relevantnim objektivnim tendencijama kako u svijetu tako i u našoj zemlji.

Naime, ja polazim od činjenice, a) da je homogeni društveno vlasnički institut, kako je normativno konstituiran u Ustavu i u ZUR-u, prije svega jedan ideološki (a

donekle i utopijski) konstrukt, kao pogrešno razumijevanje Marxove asocijacije oslobođenog rada, kao apstraktna, čista negacija asocijacije kapitala (a ne kao historijska negacija negacije, sinteza), b) koji naročito nije vodio dovoljno računa o jugoslavenskim uvjetima njegovog »ostvarivanja« i c) koji je empirijski proizvodio čitav niz negativnih rezultata glede osnovnih indikatora.

Stojim, prije svega, na stanovištu, a) da se društveno ekonomske institucije ne ukidaju umjetno (s nekim »revolucionarnim« činom), b) da treba polaziti od onog (zatečenog) stanja u razvijenim industrijskim zemljama, koje, po Marxu, obilježavaju put manje razvijenim (vidjeti Marxove misli o ukidanju privatnog vlasništva u 3. knjizi Kapitala), dakle jedan genetički — evolucijski, a ne teleološko-utopijski pristup; da bez vlasništva kao pravne kategorije i kao ekonomske te socijalne kategorije nema takoreći ekonomije; da je razvijenošću vlasničke kombinacije (strukture), prije svega, ovisna o razvijenošću i strukturu objektivnih i subjektivnih snaga društvene proizvodnje; da se legitimnost vlasništva određenog tipa potvrđuje kroz ekonomske i socijalne efekte koje ona reproducira odnosno omogućuje itd.

Iz tog razloga ne bih se složio s prvim stavom da treba samo upotpuniti Ustav — dakle, ono što je već institucionalizirano, jer je dobar dio tog normativnog sistema neostvariv i neostvaren — nerealan. Sistem treba cjelovito, sadržajno mijenjati, što ne znači da ga treba mijenjati u cjelini. Također, nije dužnost ekonomista kao profesije da nađu konačno rješenje, jer je to historijski izbor. Ekonomska nauka ima svoj Rubikon, svakako ne da si izmišlja institucije kabinetski, »na pamet«, »iz glave« (Marx), za koje nema objektivnih uvjeta (dakle, subjektivistički, voluntaristički), što nas je dovelo do ovakve krize. Mada sam uvjeren da je situacija, kako u svijetu, tako i u našem društvu ovako proturječna, da će radati kako ideje o »vraćanju« tako ideje i o daljnjoj radikalizaciji.

Defektnost dosadašnje vlasničke strukture

1. Polazim od pretpostavke da je za svako društvo određene epohe tzv. funkcija (ekonomska) društvene proizvodnje data (što je nešto slično Marxovom proizvodnom načinu). Ekonomski sistem može funkcionirati odnosno operirati na tzv. kapacitetnoj liniji proizvodnih mogućnosti (također izokvanti, krivulje proizvodne transformacije) ili ispod nje, dakle suboptimalno, ako ne ispunjava sve zahtjeve proizvodne funkcije.

Ako pretpostavimo da je ukupan efekat privrede: $E = f(S, P, O)$; S = sistem, P = politika, O = ostalo, da je, kao pravilno ponder (faktor) ovisnosti E najveći od S , a da je S opet u određenom smislu oblik vlasništva strukture društva, sa svim atributima, onda je ukupni efekat privrede u smislu njezine performanse i (ekonomske i neekonomske) efikasnosti privređivanja u krajnjem smislu pojednostavljeno ovisan o vlasničkom tipu strukture privrede (društva).

U kojem smislu? U tom da vlasništvo »stvara« određene interese ili dezinterese, motive ili nemotive, stimule i destimule, kriterije, dakle, jedan informacijski, sankcijsko-kontrolni servomehanizam, koji onda u određenom smislu prinuđuje (ili pak ne) privredne i druge društvene subjekte na racionalno, efikasno ponašanje, i s time omogućuje određene kvantitativne efekte bilo u vidu određenih agregata — tokova ili u vidu nekih indikatora efikasnosti.

2. Moja osnovna teza jeste da najveći manjak sadašnje ustavno institucionalizirane društveno vlasničke strukture nije ni stimuirao razvitak proizvodnih snaga ni afirmirao projektirane sistemske ekonomske odnose.

S obzirom na potrebno ponašanje ekonomskih subjekata i na potrebu stvaranja adekvatnih i efikasnih informacija postojeći sistem društvenog vlasništva prevaziduje je dakle po osnovnim ekonomskim funkcijama, budući da:

— nije jasno definirao društveno vlasništvo kao pravni i kao ekonomski institut,

— nije formirao i jasno definirao ekonomske subjekte — nosioce osnovnih ekonomskih funkcija, s točno »definiranim« pravima i dužnostima,

— nije omogućio obrazovanje jednog sveobuhvatnog tržišnog — konkurencijskog mehanizma kao kompleksnog informaciono-komunikacijskog sistema te autonomno koordinacijskog i regulacijskog mehanizma koji bi na osnovi objektivno formiranih parametara, to jest informacija — signala, omogućio jedan efikasan i objektiviziran sistem ekonomski racionalnog odlučivanja,

— nije omogućio zadovoljavajuću transparentnost tržišta i na taj način sam omogućio niz nenormalnih, defektnih, negativnih, čak reverzibilnih procesa, to jest bio je u suprotnosti s jednom normalnom ekonomijom, čak uz paradokse (vidjeti diskusiju o Wardovim paradoksima, o Eurobotn-Pejovichovom efektu itd.). Što je na kraju trajilo stanovitno jačanje državne intervencije, regulacije, kontrole, umjesto suprotnih procesa.¹

Sistem se na taj način sve više nalazi na granici entropijskog stanja.

3. Sve to se nužno moralo odraziti u sve lošijim, negativnim ekonomskim, a i negativnim neekonomskim — kako mikro tako i makro efektima, bilo u vidu agregatne performanse, bilo u vidu indikatora (ne)efikasnosti.² Za ilustraciju navodim samo neke od njih:

— Proizvodna performansa: stopa prirodnog rasta se penje od 0,6% (1948-1952) na 10,2% (1957-60) da bi onda pala (1981-86) na -0,3%.

— Proizvodnost (efikasnost) rada u industriji: stopa pada od 6,8% (1957-64) na -0,5% (1981-86.).

— Efikasnost iskorištavanja
a) osnovnih sredstava: stopa pada od 0,44 (1955) na 0,33 (1986),

b) opreme: stopa pada od 1,24 (1955) na 0,69 (1986).

— Tržišna stabilnost: cijene na malo kontinuirano rastu po godišnjoj stopi 2,3% (1953-56), 54,6% (1981-86), 165% (1987).

— Rentabilnost: više od 100% OUR-a posluje bez akumulacije, oko četvrtina OUR-a je na granici rentabilnosti (po dosadašnjem proračunu).

— Vanjska (dugoročna) zaduženost: preko 20 milijardi dolara.

Hipotetične mogućnosti i pravci svojinskog prestrukturiranja

1. U razmišljanju o nužnosti i mogućnostima vlasničkih promjena u nas polazim sa šest stajališta:

— *Uvodno opredjeljenje i upozorenje* — Odnah moram upozoriti a) da na ovu temu nemamo razvijene teorije, b) da vlasničke promjene nisu jednostavno stvar »razuma«, c) da izbor (rekombinacija) različitih vidova vlasništva znači također promjene drugih dijelova sistema itd.

— *Efikasne ekonomije (ekonomskog sistema) u sadašnjoj civilizaciji nema bez vlasništva* — Ako pojednostavimo, bez vlasništva — bilo privatnog vlasništva bilo kolektivnog vlasništva (i ovo je vlasništvo), nema ekonomije. U kojem smislu? U tome — da je za ekonomiju bitno (kao nauku i kao djelatnost) da operira s rijetkim, alternativno upotrebljivim dobrima — resursima (proizvodnim i financijskim, materijalnim; nov-

čanim i ljudskim), sa stajališta nedovoljno zadovoljenih (ili nezadovoljenih) potreba, što traži strogo svrshodno kalkuliranje, izbor, odnosno selekciju, s kojim se s jedne strane isključuju neki od zadovoljavanja — koristi, drugi se obrnuto, »nagrađuju« s boljim zadovoljavanjem potreba, odnosno s nekim korisnostima, a što razvija jedan bilanciran sistem stimula i destimula, nagrada i kazni itd.: — da je vlasništvo, naročito kao ekonomska kategorija (kao racionalni odnos »isključivanja« — raspolaganja i prisvajanja, na bazi objektivnog do(pri)nosa, još uvijek nužni preduvjet (institucionalni input) da možemo izvoditi ekonomske operacije (funkcije): na bazi racionalne kalkulacije, s odgovornošću, sa bilanciranim — stimulativnim sistemom prisvajanja »fructusa«, s objektivnim sankcijama na kojima temelji procese selekcije.

Svakako ni privatno vlasništvo nije više ono što je bilo po rimskom pravu, no niti kolektivno vlasništvo nije ono o čemu su maštali socijalisti-utopisti, ili čak kako je mislio Marx (vidjeti kasnije obrazloženje). U neku ruku, praktično, i kolektivno vlasništvo je još uvijek »privatno«, iako kao grupno vlasništvo (a privatno vlasništvo je također sve više ograničeno zbog međusobne ovisnosti i po propisima organiziranog društva), poprima također i karakter zajedničkog (kolektivnog) vlasništva. U pitanje je više dimenzija jednog ili drugog svojstva.

— *Defektnost dosada institucionaliziranog društvenog vlasništva i potreba njegovog daljnjeg, sveobuhvatnog razvitka*. Defektnost dosadašnjeg društveno vlasničkog monopola stimulirala me je ka traganju za drugačijim mogućim vidovima vlasništva i njihove međusobno moguće kombinacije (miješanja, artikulacije, formacije itd.), što bi prije svega dovelo do veće X—, Y—, Z ekonomske efikasnosti, sa svim »welfare« i tzv. paralelnim neekonomskim poboljšanjima (»better off«). I obrnuto, tragao sam za jednom kompenzacijskom supstitucijom (»trade-off«), u vidu rekombinacije različitih (najprije poznatih, kao i novih vidova vlasništva, koji bi mi dopustili izbor jednog optimalnog »dinamičkog vlasničkog mi-ksa«. Što je ujedno pobudilo moj interes u pronalaženju odgovora na pitanje da li uopće u ekonomskoj teoriji postoji metoda za takvu proceduru odnosno, da li je ekonomska teorija uopće tako pripremljena, da mi da odgovor?

— *Radanje nove društvene funkcije proizvodnje* — Radi se o tome da ako historijski promatramo proces proizvodnje, da prioritet osnovnog faktora funkcije po rangui prelazi sve više ne na rad kao rad samo masovnih industrijskih radnika koji je bio

1) Detaljnije sam obradio problem ponašanja privrednih subjekata kod nas u radu: Društveni svojinski ekonomski subjekti i njihovo racionalno ekonomsko ponašanje, Socijalizam 1986, br. 10, str. 17-40.

2) Vidjeti obrazloženje u mojoj raspravi: Ekonomska efikasnost i samoupravni sistem privrede, u zborniku »Ekonomska efikasnost i samoupravljanje«, IC SSO, Beograd 1986, str. 1-32.

osnova Marxove teorije proizvodnog, eksploativnog rada i kao rada (klase) koji(-a) će osloboditi sebe preko revolucije. Industrijski, tehnički, naučni proces išao je u okviru samog suvremenog kapitalizma dalje, tako da je već došlo do prevladavanja industrijskog, iskustvenog, rutinskog rada i s time također do smanjivanja klasične industrijske radničke klase; odnosno do preobražaja rada u kreativnu djelatnost — kao projektantska, programska, organizacijska, poslovna, inventivna, naučno-istraživačka itd. djelatnost. To je zapravo rad sa znanjem ili kao samo znanje, koje je, prije svega, otjelotvoreno u novoj tehnologiji (naročito visokoj), kao de facto aplikaciji nauke. To je dovelo i do promjena glede kapital-odnos, što je omogućilo jedan novi informacijski sistem, koji je kombinacija informacija i čovjekove inventivnosti. S te strane sve više je opravdano pripisivati sve veći dio vrijednosti toj kreativnoj djelatnosti, koja se pojavljuje vlasnički u vidu intelektualnog vlasništva (također, industrijskog vlasništva), ali ne više kao klasični monopol, vlast nad čovjekom, nego u stvarnom smislu novih uvjeta za »rad« — kreativnost za »vlast« — u smislu bolje suradnje — nad prirodnim pojavama, u korist općeg (čak sve više svjetskog) progressa u svim domenama... U tom smislu, što je već nagovijestio Marx, kapitalističko privatno vlasništvo pretvara se »opet« u individualno vlasništvo, osnovano na radu — kreativnosti, naravno, uključena na različite načine u sve šire vidove asocijacije rada — kreativnosti, sredstava i određenih (individualnih, grupnih) vlasničkih prava nad intelektualnim »proizvodima« i nad sredstvima, kao samo uvjeta za dalji rad. To je jednostavna karakteristika nove društvene proizvodne funkcije. Na taj način podružljavanje procesa rada i sredstava ide sada drugim putem.

— *Najnovije vlasničke promjene u svijetu* — Baš zbog spomenutog mijenjanja društvene proizvodne funkcije došlo je najprije u tzv. razvijenom industrijskom svijetu do značajnih vlasničkih promjena. Na osnovi nove mikrotehnologije, elektronskih aparata, novih informacijsko-komunikacijskih sistema, kao sistema odlučivanja itd., došlo je do dva zaokreta u tim zemljama: 1) do reprivatizacije nekih poduzeća i(li) čak grana, i s time do jačanja novog tržišnog (sve više kibernetiziranog) sistema i 2) do određene deregulacije ili smanjenja uloge države kako u privredi tako i u socijalu (vidjeti krizu tzv. »welfare države«), što je natjeralo i mnoge ljude u nova zaposlenja, ka višestrukom obrazovanju, ka prekvalifikaciji itd.

Kolektivistički sistemi kasnije su se odazivali na izazov te nove tehničko-tehno-

loško naučne revolucije i »tek« tada doznavši da nova proizvodna funkcija traži novu demografsku socijalno-ekonomsku strukturu stanovništva, nove vidove radnika, obrazovanih ljudi, reformu vlasničkih, upravnih, političkih odnosa itd. I ovdje dolazi do tendencije reprivatizacije i komercijalizacije (naročito se to vidi u Kini), ali nekako starijeg tipa, koji je bio karakterističan za kapitalističke zemlje prije i poslije rata.

Ako u taj proces uklopimo našu zemlju, čini mi se da s jedne strane moramo ići također u još klasičnu individualnu ili grupnu (kolektivnu) reprivatizaciju (naročito na području male privrede, na finansijskom području), a s druge strane (jer već imamo neke osnove u UR), trebalo bi razvijati nov tip individualno-kolektivnog vlasništva, novog socijativnog tipa.

— *Marxov zavjet (poruka) za vlasničke promjene* Pri klasifikaciji Marxa u dva Marxa, mogli bi uvesti još jednu klasifikaciju Marxa: na hegelijanskog, čisto apstraktnog mislećeg (»grundrisovskog«) Marxa i Marxa, kao historijsko konkretnog analitičara kapitala i njegove negacije. Mišljenja sam da je velika greška konstruktora našeg novog ustavnog sistema (1974), što su pošli putem mišljenja prvog, a ne drugog Marxa. Za prvog Marxa je postkapitalistički sistem potpuna negacija, opet apstraktnog modela kapitalističkog društva. Za drugog Marxa to nije. Evo nekoliko značajnih njegovih izreka u prilog ovakve teze: 1) tzv. »da te fabula narratur« i da se određene faze razvoja ne mogu preskočiti, čak, da u društvenom razvoju vladaju neki prirodni zakoni (to treba aplicirati i na razvoj vlasničkih oblika); 2) da je postojanje klasičnog privatnog vlasništva moguće samo onda kada prevladava (postoji) adekvatna proizvodna funkcija (privatno vlasništvo može biti radnikovo ili kapitalistovo,³ 3) da Marx (ibidem) razumije zajedničko (kolektivno) vlasništvo, prije svega, kao individualno vlasništvo na osnovi »kooperacije i zajedničke svojine...«, dakle kao negacija negacije (dakle kao sinteza), a ne kao čista antiteza, negacija, što je u skladu s našim razmišljanjem o promjenama vlasništva u suvremenom, visoko tehnologiziranom kapitalizmu, 4) da je stvaranje akcionarskih poduzeća, a naročito stvaranje kooperantskih tvornica radnika »ukidanje kapitala kao privatnog vlasništva u okviru samog kapitalističkog načina proizvodnje«. Dakle »oblik društvenog kapitala«, kao »prelazna«, »prelomna« točka u stvaranju no-

3) »Privatna svojina, kao suprotnost društvenoj, kolektivnoj svojini postoji samo onda...« (Marx K. i Engels F.: Dela, t. 21, Kapital, knj. 1, Prosveta, Beograd 1988, str. 671).

vog »asociranog načina proizvodnje« itd. (Kapital, knj. 3).

Možemo kazati da već kod Marxa susrećemo pet vlasničkih sistema (sektora): glavni (dominantni) je kapitalistički privatni sistem, a onda su još: sitnovlasnički (u jednostavnoj proizvodnji), akcionarski, radničko kooperativni, te državnovlasnički sistem (sektor). U tom smislu kapitalistička formacija — historijski konkretno nikako nije homogeno vlasnička formacija i ne može biti jedno prijelazno društvo, recimo s preovladavajućim »asocijativnim individualno-kolektivnim sistemom«.

2. Ova teorijska priprema dala nam je dovoljno građe za odgovor na pitanje zašto je nužno mijenjati vlasničku strukturu našeg društva. Nismo pak sigurni, u kom pravcu, u kakvoj kombinaciji: 1) u kom smislu, u što preobraziti dosada institucionalizirano tzv. društveno vlasništvo, 2) koji drugi vidovi vlasništva su po prvom, drugom itd. rangu kompatibilni, čak komplementarni ili supstitubilni — konkurentni društvenom vlasništvu kao »prvoj dami«, a) u smislu još unutarstemske vlasničke kombinacije, b) u smislu izvanstemske, ali do neke mjere još nužne kombinacije i 3) koje su dakle poželjne (i moguće) kombinacije sa stajališta neke općejugoslavenske razvojne društvene preferencijske funkcije, ako ta danas uopće postoji (i s time pitanje ograničenja za neke vidove vlasništva), i to a) sa stajališta boljeg ispunjavanja (ostvarivanja) individualnih i društvenih preferencija (aspiracija), kako i b) sa stajališta ubrzanja razvoja proizvodnih snaga; i s time, c) sa stajališta podstreka stimulansa — destimulansa, samomotiviranja interesa, sklonosti... za efikasnije privređivanje (tzv. biheorijski efikasna performancija).

Ovo drugim riječima, prema drugoj Ahlovoj peti našeg sistema — netržišnosti sistema treba ujedno doprinijeti efikasnijem i suvremenijem tržišnom sistemu.

Naravno da kao socioekonomista u potpunosti uvažavam stav da su ekonomske kategorije i ekonomski efekti uvijek (i s druge strane) i socijalne kategorije (efekti ili dizefekti) pa ekonomisti nikada ne treba — bar kao ograničenje — rasuđivati samo ekonomski, kao da i drugi partneri nisu relevantni. Dakle, u traganju za optimizacijom vlasničke kombinacije uvažavam kako unutarnje (ekonomske) vlasničko »unakrsne« eksternalije tako i vanjske.

3. Ako je modelski dopustivo i nužno najprije razmišljati o soluciji vlasničko formiranog društva, recimo u paru: privatno-kolektivno, ono je za konkretno historijsko društvo, kao što je jugoslavensko danas, nedovoljno ili čak štetno.

Radi se o tome da su sami vlasnički tipovi i podtipovi (vidovi) vlasništva mješoviti, i da se može praviti samo jedna gradacijska skala — od krajnje jednovlasničkog sistema do potpuno državno ili društveno kolektivno vlasničkog tipa. Praktično, pak, već u jednom privatno vlasničkom sistemu postoji nešto kolektivno vlasničko, i obrnuto, kolektivno vlasničko ima još uvijek (prema »vanj«) nešto privatno vlasničko. Čak je pitanje, ako bi bilo ekstremno kolektivno (recimo općeljudsko) vlasničko već nevlasničko? Naš slučaj što su neki smatrali društveno kolektivno vlasničko već kao nevlasničko, bila je velika teorijska i praktična greška.

4. Prema već uvodnom obrazloženju dvojakog pristupa ka ovom problemu u nas postoje dva modela (A i B) mijenjanja vlasničke strukture.

Model A pretpostavlja dosadašnji ustavni vlasnički sistem s dominantnom pozicijom društveno-vlasničkog sektora udruženog rada (recimo s 90% osnovnih sredstava), jedino s nekim amandmanskim usavršavanjima te sa nekim dodatnim vidovima — više zadružnog i osobnog vlasništva građana, prije svega kao dopunski filter za apsorpiranje akumulacije (štednje) građana, te kao servisna djelatnost.

Osobno ne vidim da ćemo na taj način riješiti bilo koju veću defektnost sistema i s time vidno poboljšati dugoročnu performanciju privrede; a naročito nećemo moći razvijati jedan suvremen (reguliran) tržišni sistem s ugrađenim socijalnim stabilizatorima.

Stoga predlažem B model mijenjanja vlasničke strukture. Taj model polazi a) od svjetskih vlasničkih tendencija i b) od tzv. nove, razvijajuće društvene funkcije proizvodnje (u nekom smislu koristim iskustva kako mađarske tako i kineske vlasničke reforme, mada idem dalje, jer koristim iskustva i našeg društveno-vlasničkog samoupravnog udruženog rada).

1.) Prije svega, smatram da treba ustavno homogeno društveno vlasništvo diferencirati odnosno kategorizirati u više podtipova: a) u neposredno državno upravljani društveno vlasnički oblik (A), u nekim domenima, kao što je armija, državna uprava itd., b) u tzv. javno kolektivno vlasnički oblik (B), koji bi mogao biti paraprotivni i (ili) neprotivni sektor, recimo također municipijalno vlasništvo, c) u individualno ili timsko-grupno-ugovorno-poduzetničko-kolektivno vlasnički oblik (C), nadalje d) radničko-samoupravno-kolektivno-vlasnički oblik (D).

2. Mnogo raznovrsnije bi nadalje, morali razviti zadružni (proizvodni, trgovinski, potrošački, finansijski) oblik vlasništva (E).

3. I tzv. jednovlasnički (porodični) privatni vlasnički oblik (F) morali bi dalje razviti, ne samo u zanatu, u »primitivnom« tercijaru nego i u promijenjenoj proizvodnoj djelatnosti, s time da bi se udružio u asocijacije — firme itd.

4. Kao viši stupanj razvitka bi mogao biti partnerski privatni vlasnički oblik (G).

5. Do neke mjere (naročito u finansijskom sektoru) bio bi također opravdan i akcionarsko-vlasnički oblik (H) (ili, kao mješoviti: domaći-strani, ili kao isključivo domaći odnosno strani).

6. Postojalo bi također inostrano vlasništvo u obliku samostalnih firmi (filijala) (I).

4. Budući da se radi s jedne strane, o različitim vlasničkim »domaćim« vidovima vlasništva, a s druge, pak, strane moramo neizbježno ići na svestraniju suradnju s inostranim kapitalom, što bi dovelo do tzv. unakrsno vlasničkih kombinacija u vidu kooperacijsko zajedničkih (kolektivno-privatno vlasničkih ili kolektivno-kolektivno ili privatno-privatno) kombiniranih vlasničkih oblika (J).

Odmah moram upozoriti da pri izboru vlasničke kombinacije (miksa) ne polazim od društvenog vlasništva kao apriori dominantnog sektora, a ostalih vidova kao njemu podređenih ili zanemarljivih veličina, nego kao ravnopravnih (također konkurencijskih oblika razvijanja proizvodnih snaga, uz određeni opravdani historijski ponder, recimo kolektivnog vlasništva. Bez prihvatanja ovog postulata, čini mi se da nema poboljšanja efikasnosti. Treba biti svjestan da ovdje nema taktiziranja ili čak obmanjivanja (zaobilaženja) »hoda historije«.

Smatram da bi s ovakvom sistemskom, kolektivno-privatno vlasničkom kombinacijom (miksom) dobili onaj potreban vlasnički konkurentan dualizam ili pluralizam, autonomiju poduzeća (firmi) s imovinskom samostalnošću, kao glavnom polugom racionalnog ponašanja privrednih subjekata, bez kojeg nije moguće razviti jedan konzistentan i efikasan tržišni (kolektivno-vlasnički) sistem, što je danas i orijentacija naših najviših društvenih organa.

S dodatnim upozorenjem da ne treba ni tzv. pluralistički vlasnički sistem ni na njemu građen tržišni sistem idealizirati ili praviti euforiju, jer ako bi se ovako ponašali, vrlo brzo bi došli do saznanja da se trebamo opet boriti za nove promjene, ad infinitum.

5. Naravno da bi svi shematizirani vidovi imali svoje podoblike kao najrazličitije kombinacije. Zadatak novog Ustava, odnosno normativnih akata, ne bi bio da u detalju propisuje organizacijske forme, nego samo neke okvirne, obzirom na postupne vlasničke transformacije.

5. Dakle, imamo nekih devet osnovnih vidova vlasništva. Mada drama nije u tome, nego u jednoj kombinaciji koja bi bila optimalna sa stajališta »naših« uvjeta (uže situacije), naročito s dugoročnog aspekta razvitka jednog normalnog, zdravog društva. Radi se naime o kriterijima, po kojim bi se po današnjem očekivanju odvijale kombinacije u pojedine vlasničke blokove, i na kraju u sistem kao cjelinu.

Iako, kako ćemo još vidjeti, vjerujem, prije svega, u historijsko iskustveno-iterativnu proceduru, koja bi poslije nekih amplituda i autokorekcija mogla dovesti (kao učeći sistem do neke kombinacije kao relativno optimalne (ravnotežne), moramo se ipak pitati, da li ne može da nam kao prvi atest u tom izboru, ipak nešto unaprijed kaže ekonomska analitička teorija?

Pokušaj aplikacije nekih teorija optimalizacije

Kada govorim o pokušaju aplikacije nekih teorija optimalizacije ekonomskih odluka, odnosno izbora, procesa, kako na osnovi individualnih preferencija, tako i na osnovi kolektivne preferencije, mislim na neke poznate teorije, koje je, s jedne strane razvio Marx, a s druge, pak, strane, ne-marksisti, prije svega, mikro-ekonomsko analitička teorija.

A) Aplikacija Marxove teorije. Marxova teorija govori o dugoročnom (sekularnom, formacijskom) »izboru«, točnije o determinaciji načina proizvodnje (sistema). O nekim od relevantnih teorija već sam govorio. Ove teorije su za pojedina društva toliko značajne, ukoliko govore o nekim općim zakonitostima — tendencijama razvoja, koje treba poštovati, naročito zakonitosti o nužnoj usklađenosti proizvodnih odnosa, (ekonomskih institucija) i proizvodnih snaga. Više nam Marx i ne može pomoći.

B) A kako je s marksističkom analitičkom teorijom, naročito neoklasičnom? I ova teorija, budući da je relativno statična, s malim (marginalnim) promjenama udaljavanja od ravnotežnog stanja i pretežno tehničko-ekonomska, a ne političko-ekonomska analiza, nama također ne može direktno pomoći, osim u logično izbornom smislu, da razumijemo način postizanja i održavanja ravnoteže odnosno optimuma. Da vidimo kako:

(Transformacija ekonomskih kategorija ove teorije u vlasničke kategorije moje je djelo.)

Polazim od toga da treba praviti izbor između vlasništva A (recimo kolektivne) i B (recimo privatne), odnosno da treba kombinirati oba tipa vlasništva u određenom

razmjeru. Dakle, A i B vlasništvo su za nas neke varijable (inputi), i sada prema »našem« cilju — nekoj korisnosti (»benefit«), razmišljamo koja kombinacija ili »smjesa« jest optimalna, za što uvodimo »disutility — utility«, »cost-benefit«, ili »cost-profit« shemu.

Da navodim za test samo neke kategorije, principe itd:

- *Aksiom tranzitivnosti* — kaže da ako je kombinacija, recimo vlasništvo AB preferentna prema kombinaciji vlasništva BC, a ova prema kombinaciji CD, onda je AB kombinacija također preferentna prema CD. Taj navod možemo prihvatiti.
- *Točka korisnosti krivulje mogućnosti* (dvaju vlasništva) — odnosi se na optimalnu kombinaciju dvaju vlasništva, koja bi trebala da bude u »točki«, gdje se »sijeku« dvije transformacijske krivulje vlasničkog proizvođenja, u tom smislu da one omogućuju, kod date kombinacije, da se proizvodi bilo koji proizvod uz najmanje troškove. I taj navod možemo prihvatiti.
- *Granični stupanj supstitucije* (jednog tipa vlasništva za drugi tip) — nam govori da treba biti indiferentan u pogledu promjene jednog vida u drugi vid vlasništva, kada ne bi više imali nikakve koristi od dalje promjene vlasništva A u vlasništvo B, odnosno ako bi troškovi supstitucije ili transformacije počeli rasti. Rječju, proces vlasničkih promjena će optimalno ići po nekoj kapacitetnoj transformacije počeli rasti. Riječju, či, po ivici moguće proizvodnje. Ako bi jedna vlasnička kombinacija sišla ispod nje, onda bi to značilo suboptimalnu kombinaciju. I ovaj princip je značajan za vlasničku kombina-cijsku analizu.
- *Eksternalije (eksterna ekonomija i dizekonomija)* — je kategorija, po kojoj bi optimalni »miks« dvaju vlasničkih vidova postigli, jedan na drugoga ne bi pravili ni pozitivan ni negativan utjecaj (bili bi neutralni). Iako je princip apstraktan, statičan, treba ga uzeti u obzir u smislu smanjivanja negativnih eksternalnih vlasničkih efekata.
- *Pareto optimum odnosno Paretovi uvjeti poboljšanja stanja* navode da o poboljšanju vlasničke kombinacije možemo govoriti tada, kada bi se kombinacijom vlasničkih odnosa došlo do toga da bi bilo bar neko

lice »na boljem«, a da zbog toga nije nitko »na gorem«. Ovaj »Pareto optimum«, je, naravno, statički princip i ne rješava naročito probleme nejednakosti, kada je neki »na boljem« na račun drugoga. U tom slistu postoje dva prijedloga: a) ili Kaldor — Hicksov kompenzacijski test, koji nam kaže da bi bilo stanje neke vlasničke kombinacije AB preferentno stanju kombinacije BC, ako mogu oni, koji »dobiju« od pomjeranja ka AB, kompenzirati »gubitak« onima koji su zbog toga »na gorem«, i još ostaju »na boljem« (profitiraju), ili pak b) Rawlsova distribucijska pravednost, po kojoj je nejednakost opravdana dok doprinosi ka prednosti odnosno poboljšanju stanja svakome. Prema prvom testu znači, ako bi radnici kod nas bili »na gorem« zbog preobražaja dijela kolektivnog vlasništva u privatno, ovaj čin bi bio opravdan, ako bi njima novi vlasnici taj »gubitak« nadoknadili s povećanjem efikasnosti proizvođenja u novoj vlasničkoj kombinaciji (ne računajući gubitak samoupravnih funkcije). Po drugom Rawlsovom principu treba akceptirati nejednakost ako nju uvodi nova vlasnička kombinacija sve dok ona stimulira ka radu i produciranju, s tim da onaj koji je u najlošijem stanju u društvu, zbog toga svakako treba biti »na boljem«, i to u najvećem iznosu.

Već iz ovih kratkih prikaza nekih kategorija, principa, teorema, vidi se da neoklasična teorija striktno razmišlja u terminima čiste ekonomske efikasnosti i da nema nikakve razmjene (»trade-off«), recimo, pogoršanja ekonomske efikasnosti s poboljšanjem društveno-socijalne »efikasnosti« (npr. pravednosti), što zapravo treba uvijek uzeti u obzir kod supstitucije različitih vlasničkih vidova.

Nekako slične su poteškoće ove teorije kada se radi o načinu (metodi) izbora (supstitucije) A (kolektivnog vlasništva) s B (privatnim vlasništvom), da li na osnovi individualnih preferencija ili na osnovi kolektivne preferencije (izbora) — recimo na osnovi referenduma.

- *Tzv. princip isključivanja* također princip »slobodnog jahača« — pokušava nam odgovoriti na pitanje: da li je moguće odrediti kolektivno vlasništvo prema kriteriju javnih dobara; koja dobra trebaju biti ona za koje nije moguće primijeniti princip isključivanja (da onaj, koji ne plati za dobro ne može biti isključen od

dobra). Čini mi se, da je ovaj kriterij nedovoljan i vrlo relativan.

- *Eksternalije* (o čemu sam već govorio) — ova kategorija kaže da ako su neke negativne eksternalije (recimo proizvodnja nekog dobra) tako velike da njih nije moguće likvidirati, onda ono dobro treba biti u javnom sektoru. Moj ugovor je sličan onom prvom.

- *Arrowov teorem nemogućnosti* — sastoji se u dokazivanju da društvo nije u stanju formulirati »društvenu welfare funkciju« (kritika Bergsona), na osnovi koje bi onda racionalno alociralo resurse. Što bi tražilo kod kolektivnog izbora uvijek neki autoritarni odnosno prinudni način. Osobno smatram da bez obzira na njegovo elegantno matematičko dokazivanje, da se kolektivni izbor na ovaj ili onaj način u svim društvima događa, ali naravno uvijek uz relativnu aproksimaciju, što traži razvijenu demokraciju.

- *Teorija javnog izbora J. Buchanan* — što je novija teorija (Buchanan je primio za nju Nobelovu nagradu), koja se suprotstavlja kako teoriji welfare ekonomije tako i politološkoj teoriji pluralističke utakmice, kao racionalnom postupku javnog (kolektivnog) izbora. Buchanan smatra da nema razlika između lica koja odlučuju u privatnom sektoru od onih koja odlučuju u javnom sektoru. Ako je to tako, onda treba dobar dio dosadašnjih javnih programa (aktivnosti) prebaciti u privatni sektor, gdje će biti postupak podjednak kako ga opisuje teorija izbora na osnovi individualnih preferencija, što praktično znači da tzv. kolektivno (javno, državno) vlasništvo treba smanjiti na minimum; test bi bila privatna rentabilnost, što je svakako jedna krajnja neoliberalistička teza, koja se danas u nekim domenima ipak uspješno provodi.

Itd.

Šta sam htio dokazati, nabacujući mogućnost primjene neke od analitičkih tehnika za optimiziranje izbora različitih vlasničkih vidova? Sve su ove teorijske analitičke tehnike izbora vrlo veliko pojednostavljenje stvarnosti, s relativno statičkim principima, s utilitarnom filozofijom u »pozadini« te uglavnom proizvod matematičke formalizacije problema.

One nemaju nikakvog ili vrlo malo sluha za velike, blok segmentne promjene u društvu, nikakvog klasnog rasuđivanja o odnosu: tko, zbog čega, zašto je neko zbog

supstitucije, rekombinacije, načina provođenja, redistribucije, »na boljem« odnosno »na gore« . I još nešto. Sve su te teorije zapravo usmjerene ka jednoj generalnoj tezi da onda kada dopustimo slobodnim tržišnim snagama da one izvedu sve promjene u privredi, one će onda vrlo brzo omogućiti neko optimalno stanje, možda jedino s manjim poremećajima, što je baš danas za nas velika želja ili očekivanje. Da li s pravom?

Prijedlog za kombinirani postupak

Kako smo vidjeli, ostali smo dosta praznih ruku sa prethodno iznesenim provjeravanjem različitih vlasničkih kombinacija i promjena (kako optimalnih) s poznatim analitičkim teorijama, bez obzira na određena saznanja do kojih smo preko njih ipak došli. Da li onda treba sve veće vlasničke promjene prepustiti slobodnom »hodu historije« (tako reći »laissez faire — laissez passer« metodi)?

Iako imamo dokaza da historiju nećemo nikada unaprijed savladati — projektirati, planirati, čak niti dosta točno prognozirati, ne bi smjeli biti čisti pesimisti.

Prvo, radi se o dosta izraženim poznatim tendencijama i podtendencijama u svijetu. Drugo, svaki sistem je »proizvod čovjeka« ; on ga konstruira zbog rješavanja krupnih problema; znači, da trebamo usmjeravati razvoj sistema prema efikasnom rješavanju naših nagomilanih privrednih i društvenih problema. Treće, treba se okrenuti ka radnim ljudima i na neki način saznati kakve su njihove preferencije ili direktno ili preko nekih (alternativnih) pokreta.

Kada sam govorio o kompetitivnosti različitih vidova vlasništva, kao prilog ka većoj efikasnosti korištenja, alokacije, upravljanja itd. sredstava, imao sam u određenom vidu i poruku historijskog materijalizma, ne kao razvojnog fatalizma, nego kao, u neku ruku, »historijsku zakodiranost«, kao nužnost za postizanje optimalne (ekonomske i neekonomske) efikasnosti sistema (poretka, uređenja). To znači da će historijski hod sam praviti korekcije u vidu »pokušaja i grešaka« (dakle kao učeći sistem), te tako pronaći onu kombinaciju različitih vidova i podvidova vlasništva (s određenim ponderima svakog od njih), odnosno jednog — dominantnog vida, u smislu najpropulzivnijeg tipa s najviše funkcija i veza, to jest onog vida vlasništva koji će biti najadekvatniji u rješavanju svih naših krupnih društvenih problema. U tom smislu ne može ni neka ideologija, ni partija,

ni država sa svom aktivnošću, s ustavnim i drugim zakonskim propisima, na duži historijski rok očuvati jednu vlasničku strukturu ma koliko ona izgledala kao idealna, progresivna itd. (privremeno može, ali na štetu dugoročnog društvenog razvoja), ako dugoročno ne omogućuje efikasno privređivanje.

U tom smislu treba traganje za optimalnom vlasničkom kombinacijom prepustiti nekom, dapače danas ograničenom, ali ipak alternativno slobodnom razvitku, uz stvarnu asistenciju i (kombinirane) nauke te aktivnosti demokratsko izabranih organa društva.

Dakle, predlažem jedan sinergijski — iterativan, spontan (historijski) postupak uz svestrano korekturno djelovanje organa demokratski formiranog društva, što bi, slično simulacijskom postupku (kao rezultantno-vektorskom sistemu), omogućilo takve vlasničke promjene, u okviru neke historijsko opravdane vlasničke matrice (vidjeti naznačenih devet vlasničkih vidova), što bi poslije nekog vremena dovodilo do određene historijsko-ravnotežne strukture vlasništva (dakle blizu »historijskog optimuma«), što opet ne znači bez grešaka, bez »cik-cak« traganja.

Zaključno razmatranje

Na kraju se postavlja pitanje, naročito relevantno za naš sadašnji trenutak, do kakvih sam, zapravo, zaključaka došao?

1. Prije svega, došao sam do nekih općih zaključaka: a) da nema neke unaprijed determinirane (zakodirane — za pojedino društvo) vlasničke strukture (kombinacije); b) da je ona u određenom smislu naslijeđena, iako uvijek s nekim alternativama (po Marxu — s nekim probojnim točkama), što drugačije znači, ovisno o jednoj cikličnoj ritmici razvoja, na osnovi akcije i reakcije, u desno i lijevo (vidjeti neke sadašnje denacionalizacije u Zapadnoj Evropi), svakako, također, pod utjecajem djelovanja »subjektivnih snaga« (uže, politike i nauke); c) da je evolucijsko promatranje razvitak vlasništva ka diverzifikaciji, a ne ka unifikaciji, što je bilo do sada prevladavajuće mišljenje među marksistima; d) da se vlasničke promjene provode prema pozitivnom i (ili) negativnom iskustvu ljudi, obzirom na uspješno ili neuspješno rješavanje krupnih ekonomskih i društvenih

razvojnih problema društva; e) da se velike promjene u sadržaju samog vlasništva događaju zbog revolucionarnih promjena u tzv. društvenoj proizvodnoj funkciji (osnovni resurs danas postaje stvaralački, a ne rutinski rad, znanje, inovativnost i tehnologija, kao direktna aplikacija nauke, što naravno mijenja osnovni subjekat privređivanja i njegovu vlasničku motivaciju itd.).

2. Ako sada s ovakvim obrazloženjem pređem konkretno na naše društvo, onda bi prema tom sistemskom postupku, naravno uz asistenciju nauke i rukovodećeg političkog subjekta, trebalo jedino ustavno-normativno odrediti okvirne razvojne vlasničke granice, na osnovi kojih bi se mogli razviti različiti vidovi vlasništva, prije svega, prema društveno ekonomskoj efikasnosti. Mješovito vlasničke kombinacije, pak, prepustili bi životu, u prvom redu kreativnoj inovativnosti radnih ljudi, naročito tamo gdje se radi o visokoj, postojećoj ili potrebnoj propulzivnosti nove proizvodne funkcije, o kojoj sam u tekstu govorio. Mišljenja sam da bi jedino na taj način, putem historijsko iterativnog postupka, pronašli jedan vlasnički »miks« — strukturu koja bi odgovarala kako našim uvjetima, tako i zahtjevima za efikasnijim razvojem našeg društva. Ujedno, pak, vrlo brzo bi otpale autarhične ekonomske granice općina, republika i pokrajina; a i jugoslavenska granica bi postala u određenom smislu anakronizam, kako je postala u prometu građana.

3. A šta »će biti« onda sa socijalizmom kod nas?

Mislim, da je pitanje pogrešno postavljeno. Socijalizam nije nešto nad ili ispred ekonomske osnove, čemu bi se trebali adaptirati. Naime, prvo, sumnjam da možemo danas naučno-istinito definirati što je socijalizam, odnosno socijalističko društvo (jer kao realno društvo ono još nigdje ne postoji). Drugo, teže je govoriti o socijalističkoj privredi. Treće, nikako nije moguće da se govori o socijalizmu pojedine zemlje. Za mene je socijalizam svjetski proces; jer kako kaže Marx, nova civilizacija, nova historija, koja je možda tek na historijskom horizontu stare civilizacije, koju većina našeg stanovništva čak traži. Pa onda zašto, u čije ime stanovništvo ne dopustiti da zadovolji tu svoju potrebu?

Dr. France Černe

Summary

AN ATTEMPT OF SYSTEMS — LOGIC TESTING OF OPTIMUM COMBINATIONS (ARTICULATIONS) OF VARIOUS OWNERSHIP STRUCTURES

In discussing socio-economic problems and changes of political system, so called eclectic »dialectics« is present as well as an attempt to replace economic sciences with economic ideology and politics. On the contrary in this study a genetic — evolutionary vs. teleologically utopian approach is supported. The basic premises of the genetic — evolutionary approach are that there is no economy without ownership as a legal, economic and social category, that the growth of ownership structure depends on the development and the structure of objective and subjective forces of social production and that the ownership legitimacy of the given type asserts itself through the economic and social effects that it reproduces.